

G İ R İ Ő

SALGININ BİREYSEL, ULUSAL ve KÜRESEL SEVİYEDEN ANALİZİ

Konur Alp KOÇAK

TASAV Mütcevelli Heyeti Üyesi

Tıbbın babası olarak kabul edilen Hipokrat, yaklaşık 2500 yıl önce kaleme aldığı "Havada, Suda ve Toprakta" başlıklı çalışmasında insan sağlığının içinde bulunan çevreden etkilendiğini, her mevsimin insan sağlığında farklı yansımalarının olduğunu ve suyun kalitesinin de insan bedenine tesir ettiğini savunduğunda muhtemelen ilk kez duyulan önermelerde bulunuyordu. Hastalıkların "Tanrının gazabı" ya da "ilahî takdir" türünden indirgemeci argümanlarla açıklanamayacağını, sağlık sorunlarının insanın çevresel faktörlerden etkilenmesi sebebiyle oluştuğunu ve bir sebep-sonuç ilişkisi içinde izah edilebileceğini savunan Hipokrat, bunu yaparken o dönemin birçok yerleşik inancına bir nevi başkaldırıda bulunuyordu.

Hipokrat'tan neredeyse bin yıl sonra bile, bilim ile kilise arasındaki tartışmanın mutlak galibi hayatın her alanında üstün bir otoritesi bulunan kilise idi. Ancak, son birkaç asırdır bilimsel alanda kaydedilen gelişmeler ve bu gelişmelerin sunduğu muazzam yetkinlikler, artık hastalıkların neden kaynaklandığı, nasıl yayıldığı, insan sağlığında ne gibi etkilerinin olduğu, nasıl teşhis ve tedavi edileceği gibi sorulara şüpheye yer bırakmayacak cevaplar verilmesini mümkün kılıyor. Hayvanların ve insan gözüyle görülemeyen mikroorganizmaların da yaşam alanı olan çevrenin insan sağlığına doğrudan etkisinin bulunduğu artık Hipokrat'ın yaşadığı dönemdeki gibi bir tartışma konusu olmaktan çıkmış durumda. İnsan sağlığının hayvan sağlığı ve genel olarak çevre ile bir bağı olduğuna şüpheyle yaklaşanlar hâlâ vardıysa da, aylardır dünyayı kasıp kavuran Koronavirüs salgını söz konusu kesimleri bu şüpheleri terk etmek zorunda bıraktı.

2019'un son gününde 1,35 milyardan fazla nüfusa sahip Çin gibi devasa bir ülkenin Vuhan adlı küçük bir şehrinde bulunan bir pazarda satılan hayvanlardan insanlara bulaştığı varsayılan bir virüsün, dünyanın diğer bir köşesinde yaşayan, Çin'e yolu düşmemiş, hatta Vuhan ismini hiç duymamış bir kişinin ölümüne yol açacağı kaç kişinin aklına gelirdi ki? Sadece distopyalarda olabileceği düşünülen böylesi bir gelişmenin, kurgu değil hayatın ta kendisi olduğu idrak edildiğinde; insanların, toplumların, onun organize olmasıyla vücut bulan devletlerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin etkilenmemesi mümkün olabilir miydi?

Gerçekten de Çin'de baş gösterip hızla tüm dünyayı saran Koronavirüs salgını, insana dair her şeye etki etmiş durumda. İnsan sağlığı başta olmak üzere, ekonomiden siyasete, kültürden hayat alışkanlıklarına, insan psikolojisinden tarıma ve teknolojiye kadar hemen her alanda salgının vurucu etkisini hissetmek mümkün. İnsanlar, Çin'deki yemek/mutfak kültürünün ABD'de 100 binden fazla insanın hayatına mâl olabildiği ihtimalini ciddiye aldıkça, derin düşüncelere dalmaktan, ağır kaygılara kapılmaktan kendini alamıyor. Korku ve kaygıların şekillendirdiği yeni sorular birbirini takip ediyor.

"Koronavirüs sonrasında hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" söylemi artık klişeleşmiş bir tespit olsa da ve bunu dile getirenlerin kast ettiği değişimler birbirinden farklılık arz etse de, salgın sonrasında hayatın her alanında bir dizi değişimin yaşanması kaçınılmaz görünüyor. Bazı değişimlerin hâlihazırda gerçekleşmiş olması ise bu klişeyi dile getirenlerin bunu hiç tereddüt etmeden tekrar etmesi için yeterli bir dayanak oluşturuyor.

İnsanoğlunun salgının ağır tahribatı neticesinde tecrübe etmekte olduğu değişim farklı açılardan ve seviyelerde incelenebilir. İnsan odaklı bir inceleme yapılabileceği gibi, salgının devletler/milletler nezdindeki sonuçlarına odaklanmak da mümkündür. Yerel bir bakışla belli bir grup insanın ya da coğrafyanın salgından nasıl etkilendiği de tartışılabilir, küresel bir perspektifle makro seviyede analizler de yapılabilir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Koronavirüs salgınının olumlu ya da olumsuz yönde, az ya da çok etki etmediği bir hususun, ekonomik, sosyal ve siyasî alanın bulunabileceği pek muhtemel görünmüyor.

Böylesi bir değişim/etkileşim söz konusu iken, olan biteni anlamak, yaşanan sürecin sebep ve sonuçlarını tahlil etmek, önümüzdeki sürecin hangi yöne evrileceğini öngörebilmek gibi anlamlı ve gerekli bir fikrî çabada bulunmak, TASAV için kaçınılmaz bir sorumluluktur. Bu düşünceden hareketle hazırlanan bu çalışmada, birçok farklı bilim dalına mensup akademisyenin

görüşlerine yer verildi. Ekonomi, uluslararası ilişkiler, güvenlik, yönetim, kültür, felsefe, ilahiyat, tarım, gıda, teknoloji, enerji, çevre ve benzeri birçok farklı alanda salgının tezahürlerini irdeleyen makaleler, Covid-19'un bireysel, ulusal ve uluslararası seviyede ortaya çıkardığı sorulara cevap ve sorunlara çözüm arayan bir entelektüel çabayı ifade etmektedir.

İlerleyen sayfalarda okuyacağınız yazılar, tek başına bir konuya odaklanmış olsa da bir bütün olarak ele alındığında salgının etkilerini holistik bir bakışla anlamlandırmaya fırsat sunar niteliktedir.

Aşağıda görüleceği üzere, bu eserde yer alan çalışmalar dört ana bölüme ayrılmıştır. *İlk bölüm*, salgına dönüşen hastalığın niteliğine ve insan sağlığına odaklanmaktadır. Bu çerçevede, insanda tespit edilen enfeksiyöz hastalıkların çoğunluğunun hayvan kökenli olduğu gerçeğinin altı çizilmekte, veteriner hekimliğin ve "tek sağlık" kavramının önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca, salgın sürecinin gıda arz güvenliği ve tarımın insan sağlığı açısından stratejik önemini tekrar gündeme getirmesinden hareketle bu konulara da temas edilmektedir.

İkinci bölüm, salgın sonrasında belki de en çok konuşulan ekonomiye odaklanmakla birlikte, başlı başına büyük bir araştırma konusu olan, ancak aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin girdileri arasında yer alan enerji ve teknolojiyi de ihmal etmeyerek daha bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bakış açısıyla, hem mikro seviyede bireylerin ekonomik durumu hem de makro seviyede ülkelerin ve dünya ekonomisinin izlediği seyir analiz edilebilmektedir.

Üçüncü bölümde, psikolojiden inanç dünyasına kadar insanların hâlet-i ruhiyesinin nasıl etkilendiğine, bunun toplum içinde bireylerin davranışına ve dolayısıyla sosyal ve kültürel hayata nasıl yansıtıldığına, insanların birebir etkileşim içinde bulunduğu devletle arasındaki ilişki biçiminin bu yeni ruh hâlinden nasıl nasibini aldığına ilişkin tahliller yer almaktadır. Bu çerçevede vatandaş-devlet arasındaki münasebetler, hukuk düzeni ve kamu yönetimi gibi alanlarda gözlenen değişim ve ortaya çıkan ihtiyaçlar irdelenmektedir.

Bireyin, toplumun ve devletlerin etkilendiği bu süreçte, toplumlar ve devletlerarası ilişkilerin etkilenmemesinin mümkün olmadığı gerçeği doğrultusunda raporun *dördüncü bölümü* uluslararası ilişkiler boyutuna ayrılmıştır. Zira salgın hastalığın ırk, renk, din, sınır tanımadan tüm dünyayı etkisi altına alması sonrasında bu küresel sorunla ulusal seviyede mücadelenin öne çıkması ister istemez küreselleşmeyi ve uluslararası diplomatik ilişkileri yeni tartışmaların konusu hâline getirmiştir.

Her ne kadar rapor bu şekilde bölümlendirilmişse de, meseleye farklı bir açıdan yaklaşarak "bireysel", "ulusal" ve "küresel" şeklinde üç seviyede bir analiz yapmak da mümkündür. Örneğin, salgınla mücadele kapsamında alınan tedbirler yüzünden durma noktasına gelen ekonomik/ticarî faaliyetler, sadece bireylerin ekonomik durumunu olumsuz etkilemekle kalmayıp ülke ekonomilerini ve dolayısıyla dünya ekonomik görünümünü de etkilemektedir. Benzer şekilde, insanların sağlık durumu teması yoluyla tüm çevresini etkilediği için zincirleme yayılımla tüm ülkenin, sınır ötesi insan ilişkileri sebebiyle de diğer ülkelerdeki insanların sağlığına etki edebilmektedir. Dolayısıyla, salgının etkilerini incelemek için, ekonomi, siyaset, dış politika gibi disiplinleri kriterler olarak kullanmak ne kadar doğal ve makul ise, salgının aslı muhatabı olan insanı, insanların tarihî süreçte organize olmasıyla şekillenen devleti ve devletlerin temel aktörü olan uluslararası arenayı analizin odağına koymak da pekâlâ mümkündür. Yapılan analizler yanında bu alternatif analiz yöntemi, tartışmaya farklı açılardan yaklaşmanın da mümkün olduğunu göstermek için elverişli bir araç olacaktır.

Bireysel Seviye: Salgının Aslı Muhatabı İnsan

Beklenmedik bir anda beklenmedik şekilde gelen böylesi bir şok, ister istemez insanlığın mevcut durumunun ve geleceğinin tartışılmasına yol açıyor. İnsanlar, uzaya gönderilen bir roketin 12 dakika sonra nokta atışı isabetle yeryüzüne geri geldiğini izlediğinde dünyaya hükmedebileceğini düşünüyor olsa da, gözle dahi görülemeyen bir virüs karşısında acziyet içinde olduğunu anladığında sanki iki farklı dünyada birden yaşadığı hissinde kapılabiliyor. Yapay zekânın, 5G teknolojisinin, insansız fabrikaların, askersiz orduların konuşulduğu, büyük verinin her geçen gün katlanarak büyüdüğünün söylendiği günümüzde, bir salgın hastalığın birkaç ay gibi insanlık tarihi açısından yok sayılabilecek kadar kısa bir süre zarfında 400 binden fazla kişinin ölümüne yol açması, hiç de hafife alınabilecek bir gelişme değil. Küresel salgın hâline dönüşen ölümcül hastalığın aslı muhatabı olan insan ve onun elinin değdiği her şey, bir dönüm noktasına gelmiş durumda.

İlk başta Çin'de yerel bir sorun olacağı düşünülen bir hastalığın, görülmedik bir hızla yayılıp tüm dünyayı etkisi altına almasının insanlarda şaşkınlığın yanısıra korkuya yol açtı. Özellikle 11 Mart'ta Dünya Sağlık Örgütü'nün yeni Koronavirüs hastalığının küresel salgına (pandemiye) dönüştüğünü ilan etmesiyle birlikte, sinsi bir düşmanın kurbanı olabileceğini ve hiç ummadığı bir şekilde ansızın hayattan kopabileceğini hisseden bütün insan-

larda korkunun seviyesi de artıyordu. Böylesi bir psikolojinin insanoğlunu, tüm boyutlarıyla hayatı gözden geçirmeye yönelmemesi mümkün değildi.

Sürecin getirdikleriyle beraber insanlar, kelebek etkisi ile başka insanların hayatını etkileyebileceğine inanmaya başladılar. Salgın hastalığın yayılma hızı ve kapsamı, insanların birbirine karşı sorumlu olduğu hissini uyandırdı. Karantinalar, sosyal mesafe kuralları, ulaşım kısıtlamaları, sokağa çıkma yasakları gibi kamu sağlığı için alınan önlemlere riayet edilme oranlarının çok yüksek olması, insanların hiç tanımadıkları insanlarla bile aslında bir ilişki içinde olduğunu, herkesin birbirine etki edebileceğini görmesiyle mümkün oldu.

Bu çerçevede; aile, sosyal çevre, iletişim, iş hayatı, para, sağlık, refah gibi gündelik hayatın ayrılmaz parçaları olan kavramların anlam ve önemi sorgulanmaya başlandı. Örneğin, Koronavirüsün hayvan âleminin doğal yaşam alanına tecavüz eden insanoğlunun çevreyi hunharca tahrip etmesinden ve küresel ısınmaya yol açmış olmasından kaynaklanmış olabileceği düşüncesi, insanları çevre konusunda özeleştiri yapmaya sevk etti. Çevrenin tahribatı ile salgın arasında anlamlı bir ilişki olduğunun altını çizen Kubilay Kavak'ın da işaret ettiği gibi, ekosistemlerin ve bunların kendine özgü biyoçeşitliliğinin korunamamasının bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkma ihtimalini artıran bir etken olduğu artık daha yaygın bir kanaat hâlini aldı. Bu gerçeklerle yüzleşmek durumunda kalan insanların çevreye karşı işledikleri suçların daha iyi farkına varması, çevre duyarlılığının artabileceğine işaret eden bir gelişme oldu. Salgın sonrası dönemde, iklim değişikliğini ve çevrenin insan sağlığı için taşıdığı kritik önemi ciddiye almayanların sayısı azalmaya mahkûm.

Ayrıca, çevrenin tahrip edilmesinde, hayatın rutini hâline gelen tüketim çılgınlığının büyük payı olduğu da salgın sürecinde daha iyi anlaşıldı. Aşırı tüketimin sürekli üretimi gerekli kıldığı, yoğun sanayi üretiminin de büyük miktarda enerji harcanmasına ve doğal kaynakların sömürülmesine yol açtığı hususunda farkındalık arttı. Hidrokarbon kullanımı sonucunda artan sera gazı oranının küresel ısınmaya sebep olması bir yana, Fatih Turan Yaman'ın da belirttiği gibi, hava kirliliğinden dolayı gündüz mavi gökyüzünü, gece yıldızları şimdiye dek görmemiş olan Yeni Delhi'nin ancak salgın sonrası bu şansa sahip olması, hazin olduğu kadar öğretici bir örnektir.

Çevre ile sağlık arasındaki ilişki söz konusu olduğunda, tarımın ve gıda arzının önemi de hiç şüphesiz daha çok dikkat çekti. Uluslararası ticaretin aksamasıyla bazı gıda maddelerinin ithalatı yapılamaz hâle gelince, tarımsal üretim kapasitesi, gıda arzının sürdürülebilirliği, gıdaya erişimin herkes

için mümkün olup olmadığı gibi konular gündeme geldi. Bu çerçevede; Hakan Yıldırım'ın ifadeleriyle, halk sağlığını korumada önemli işlevi olan ilaç ve aşılarla kullanılan tıbbî bitkilerin tarımına olan ilgide bir artış yaşandı. Orhan Gündüz'ün belirttiği gibi, salgının ne kadar süreceği konusundaki belirsizlikten dolayı insanlar gıda tedariki ve stoklama ihtiyacı hissetti ve marketlere ve diğer gıda tedarik işletmeleri veya yerel pazarlara akın etti. Seda Oğur, Şükrü Hayta ve Hülya Durmaz Bekmezci'nin hijyen kurallarına uyulmadığı takdirde gıda yoluyla da hastalığın bulaşması riski olduğunu hatırlatmak suretiyle vurguladığı üzere gıda güvenliğinin hijyenle sıkı bir ilişkisi olduğu da bu süreçte daha iyi anlaşıldı. İnsanların hastalıktan korunmak için sağlıklı beslenme, organik ürünler ve bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi gibi hususlardaki hassasiyetinin arttığı görüldü. "Kırsal yaşam" salgın sonrası dönemin popüler kavramlarından biri oldu ve insanlar şehir hayatının sağlık üzerindeki olumsuz etkilerini irdelemeye başladı.

Sorgulamalar, yeni düşünceler ve bilinmeyen bazı gerçeklerin farkına varma süreçleri, insanların dinî inanışlarına dahi yansıdı. Hilmi Demir'in de işaret ettiği üzere, insanlar Covid-19 salgını gibi büyük bir krizle karşılaşınca öncelikle şu iki şeyi hatırladı: Tanrı ve devlet. Gerçekten de insanlara fani dünyaya pamuk ipliğiyle bağlı oldukları gerçeğini sarsıcı bir şekilde hatırlatan Koronavirüs salgını, insanları bir kurtarıcı aramaya sevk etti. Bu görev için en uygun iki aday Tanrı ve devlet idi ve insanlar krizin çözümü için bu ikisine ümit bağladı.

ABD'de yapılan bir araştırmanın 30 Nisan'da açıklanan sonuçlarına göre, Amerikan halkının yüzde 24'ü Koronavirüs salgını sebebiyle dinî inancının "daha kuvvetli" hâle geldiğini söylüyor. Evanjelistlerin yüzde 42'si, kiliseye her hafta gittiğini söyleyenlerin ise neredeyse yüzde 50'si inancının kuvvetlendiğini belirtiyor. Bu sonuçlarda, insanların yaşadığı çaresizlikten kurtuluşu ilahî bir güçten beklemesinin önemli payı olsa gerek. Ancak, Haneî İslam anlayışında gördüğümüzün tersine; akıl, bilim ve rasyonaliteden uzak bir kült etrafında şekillenen dinî akımların salgın sürecine nasıl yaklaştığına bakıldığında, bu tür inanışların salgınla mücadelede çare olamayacağı anlaşılıyor. Örneğin, ABD'li meşhur bir din adamının tv programı esnasında "*ben dua ederken televizyonlarınıza dokunursanız virüsten kurtulursunuz*" şeklindeki ve ilâhî emre açıkça aykırı hezeyanları, şüphesiz bilim ve aklın imkânlarından yararlanan devlet mekanizmasının daha iyi bir kurtarıcı olabileceğini gösteriyor.

İnsanlık, bin yıllardır katlanarak büyüyen bilimsel müktesebatı sayesinde doğanın birçok gizemini çözmüş durumda. Artık kimse "dünya güneş etrafında dönüyor" diyen Galilei'nin akıbetini yaşamıyor. Tam aksine, gün-

müzde marjinal kalan kesim, rasyonaliteden uzak olup bilimsel yöntemleri benimsemeyenler. Tıp biliminin kat ettiği mesafe öyle büyük ki, artık hangi virüsün/bakterinin insan vücuduna nasıl etki ettiği ve bu etkinin nasıl giderileceği gibi sorulara kesin ve net cevaplar sunulabiliyor. Örneğin, Orta Çağ'dan 1970'lere kadar birçok salgına sebep olup sayısız insanı hayattan koparan çiçek hastalığının 1980'den beri görülmemiş olması, aşısının bulunup tüm dünyada uygulanması seferberliğinin bir sonucuydu. Koronavirüs salgını sonrasında hastalığın tedavisini sağlayacak aşının/ilacın bulunmasını bekleyen herkesin yüzünü döndüğü ilk adresin tıp bilimi olması kesinlikle bir tesadüf değil.

Salgını durdurmanın tek yolunun Koronavirüsü alt edecek bir aşının bulunması olduğu kanaatinin herkesçe kabul edilmesi, bilime olan inancı pekiştirdi. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" veciz sözünün kıymeti daha iyi anlaşıldı. İnsanlar, akılcılık ve bilimselliğin insanlığın korkudan uzak ve refah içinde devamı için elimizde bulunan en büyük rehber olduğuna daha kuvvetli bir inanç duymaya başladı. Dolayısıyla, bir zamanlar moda olan "aşı karşıtlığı" furiasının "Covid-19 aşısı ne zaman çıkacak" bekleyişi karşısında sessizliğe gömülmesi mukadder görülüyor.

İnsanların bilimden yeni imkânlar, yeni çareler beklediği bir dönemde, maske gibi sudan ucuz bir tıbbî malzemeye dahi muhtaç kalınabilmesi de insanların hafızasında derin izler bıraktı. Soludukları havada bulunması muhtemel virüsün hayatlarına mâl olacağını bilen insanların maske bulmak için çırpınması dramatik bir görüntüydü. Salgın korkusu yaşayan insanlar, lüks evlerinde oturup pahalı arabalarıyla gittikleri avm'lerde yaşadıkları eğlence ve alışveriş çılgınlıklarını özlemle anarken, basit bir maskenin ölümle kalım arasındaki çizgiyi çizebileceğini düşününce hayatın ne büyük tezatlarla dolu olduğunu idrak ettiler. Bu düşüncelerin yarattığı ufuk aydınlanması, insanların kurtarıcı olarak gördüğü devlete bakışına da tesir etti.

Olağanüstü bir dönemden geçilmiyor olsaydı, insanların neredeyse hiçbiri tarafından kabul edilmeyecek uzun süreli sokağa çıkma yasakları, birçok ülkede kendi sağlığının derdine düşen insanların hükümetlere baskı yapması ile hayata geçirildi. Normal şartlarda mümkün olduğunca çok özgürlük isteyen, devletin bireylere müdahalesini gayrimeşru addeden insanlar, belki de hayatlarında ilk kez devletten hürriyetleri kısıtlamasını bekledi. Vatandaşlar, insan hayatı tehdit altındayken devletin özel hayata dair sınırlamalar getirmesine sessizce rıza göstermekle kalmadı, devletin otoritesine ve yaptırım gücüne sığınmaktan başka bir çıkar yol bulamadı. Devletin

zorunlu tuttuğu kısıtlamalara riayet edilmesi ve tedbirlerin uygulanması durumunda hastalığın bulaşma hızının ve etkisinin düştüğünü gören insanlar, devletin müdahalelerinin gerekli ve yerinde olduğuna yönelik güçlü bir kanaate ulaştı. Bu durum, devlet otoritesinin, en azından böylesi bir krizle mücadele edildiği dönemler için, artmasını sağlayan bir etken oldu.

Vatandaş-devlet arasındaki özgürlük-güvenlik ikileminde vatandaşlar daha fazla güvenlik için özgürlüklerinden feragat etmeye hazır olduğunu gösterdi. Salgın hastalıkların insan güvenliği için büyük bir tehdit oluşturduğuna kanaat getiren insanlar, silahlanma ve savunma için yüz milyarlarca dolar harcayan devletlerin, salgın hastalıklar söz konusu olduğunda vatandaşlarına en temel haklardan biri olan sağlığa erişimde yeterince hizmet sunamamasını haklı bir öfkeyle karşıladı. Birçok AB ülkesinde, solunum cihazı bulamayan, hatta hastanede yatak kalmadığı için koridorlara yatırılan hastaların görüntüsü, evlere tıkılan insanlara hem aynı kaderi yaşayabilecekleri ihtimalini hatırlattı hem de hükümetlerin önceliklerinin insan olması gerektiğini düşündürdü. Birçok kişi, muktedir sandıkları devletin bir virüs karşısında çare üretemeyecek kadar aciz olduğu gerçeği ile karşılaşmanın hayal kırıklığını yaşadı.

Netice itibarıyla, insanlar devletin güvenlik, huzur ve refah için kritik önemi haiz bir otorite olduğunu hatırladılar ve kendilerini devletin koruyucu ve kollayıcı kollarına bırakma ihtiyacı hissettiler. Devletlerin yönetim mekanizmasında bulunan siyasî elitler ise bu süreçte, kriz anında vatandaşlarının önceliklerinin, beklentilerinin ve taleplerinin ne olduğunu hiç olmadığı kadar yakından görmüş oldular. Devletin rolü, görevi ve sorumluluklarının ne olduğu, vatandaşlar tarafından olduğu kadar siyasî liderler tarafından da tartışıldı. Bu çerçevede; siyasî yapılanma, kamu yönetimi, hukuk düzeni, devletin sunduğu hizmetlerin niteliği ve niceliği ile devlet-vatandaş ilişkilerinin nasıl şekilleneceği gibi konular, devletlerin salgından hangi dersler çıkaracağını belirleyecek kıstasları ortaya koydu. Salgın sebebiyle yaşanan travmanın iyi tahlil edilerek insanlara istikrarlı, öngörülebilir, müreffeh bir gelecek sunabilmenin, devletin temel işlevi olduğuna artık itiraz edebilecek kimse kalmadı.

Ulusal Seviye: Devletin Artan Gücü ve Sorumluluğu

Covid-19 hastalığının kısa sürede tüm dünyayı tehdit eden bir küresel krize dönüşmesiyle “sorunun küresel ancak çözümünün ulusal” olduğu, bu çerçevede devletin öneminin arttığı sıkça dile getirildi. Devletlerin vatan-

daşlarını koruma güdüsünün zirve yaptığı; sınırların kapatılması ve zorunlu tecrit gibi uygulamaların devletleri yeni dönemde daha korumacı, dışa kapılı ve otoriter bir görünüme büründüreceği öne çıkan iddialar arasındaydı. Örneğin Stephen Walt, “daha az açık, daha az müreffeh ve daha az hür” bir dünyanın yaklaştığını öne sürdü. Hanefi Macit’in de aralarında bulunduğu bir kesim ise, otoriterleşme iddialarının güçlü delillerle savunulamayacağını, krizin ortaya çıkışı ve yayılma süreci dikkate alındığında devletlerin içine kapanma olanaklarının pek mümkün görünmediğini savundu.

Devletlerin krizin yönetimi ve salgınla mücadelede başat aktör olarak sivilrilmesinin, devletlere otoriterleşme fırsatı verdiği iddialarının ne derece doğru olduğu zamanla ortaya çıkacaktır. Ancak, şu aşamada, uluslararası örgütlerin kendilerinden beklenen performansı sergilemeyişi de etkisiyle, ulus-devletlerden beklentinin arttığını, devletlerin de kriz sürecinde kendi rolünü ve gücünü artıracak adımları atarken ciddi itirazlarla karşılaşmadığını söylemek mümkündür. Vatandaşlarının güvenliğini koruma noktasında aslı sorumluluğun hükümetlerde olduğu ve her devletin kendi kendine yetmesinin kaçınılmaz olduğu düşüncesi, salgın yüzünden yaşanan tüm sorunların çözümü için hükümetlerin aktif bir kriz yönetimi uygulaması gerektiği fikrini besledi.

Gerçekten de bir tarafta vatandaşlar güvenlikleri için bazı özgürlüklerden feragat ederken, diğer taraftan devletler de krizle mücadelenin ancak kendi kontrollerinin pekişmesi sayesinde başarıyla sonuçlanabileceği düşüncesiyle denetleme ve düzenleme konusundaki yetkilerini genişletti. Örneğin, maske kullanmanın bir zaruret olduğu bilim insanları tarafından ortaya konulunca, maskelerde hangi tür kumaşın kullanılacağı, dikişinin nasıl yapılacağı, nerelerde hangi fiyattan satılacağı, bir kişinin bir seferinde en çok kaç tane alabileceği, maske stoklayanların nasıl cezalandırılacağı gibi normal şartlarda “piyasa ekonomisi” gerekçesiyle müdahil olunmayacak alanlarda devletin yeni düzenleme ve denetleme mekanizmaları ihdas etmesine kimse itirazda bulunmadı. Bilakis, vatandaşlar böylesi bir düzenlemeyi yapabilecek yegâne otorite olan devleti, bu adımları atması için devleti göreve çağırırdı. Bu noktada, Savaş Çevik’in “tıbbî ürün açığı ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi sağlık sisteminden kaynaklanan sorunlar ve salgından korunmanın ekonomik ve sosyal hayata dair yansımaları, piyasa sisteminin krizlere cevap vermede yetersizliklerini ve devlet müdahalesinin gerekliliğini oldukça çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur” şeklindeki tespitine katılmamak mümkün değildir.

Devleti müdahalede bulunmaya zorlayan konular elbette sağlık ya da ekonomi ile sınırlı kalmadı. Salgının ortaya çıkardığı olağanüstü durum, iş ve ticaret ilişkileri, sözleşmelerin ifası ve borçların ödenmesi gibi hukukî hususlarda da yeni düzenleme ihtiyacı ortaya çıktı. Mehmet Altunkaya'nın da belirttiği üzere, kişilerin serbest iradesiyle oluşturulan, dolayısıyla özel hukuk alanına giren sözleşmelerde borçlunun salgın sebebiyle edimi yerine getirememesi gibi hallerde sorumluluğunun ne olacağı gibi hukukî tartışmalar gündeme geldi. "Mücbir sebep" kavramı çerçevesinde ortaya çıkan ihtiyaç paralelinde mevcut düzenlemelerdeki boşlukları gidermek isteyen yasama organı, salgının olumsuz sonuçlarını azaltıcı veya ortadan kaldırıcı nitelikte bazı yasal düzenlemeler yapmak zorunda kaldı. Sözleşmeler ve borç ilişkilerini düzenleyen bu müdahaleler, ekonomik faaliyetlerin devamını da destekledi.

Koronavirüs salgınının ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik krizin dünya savaşları ile ortaya çıkan yıkım ile mukayese ediliyor olmasından da anlaşılacağı üzere, içinden geçmekte olduğumuz kriz dönemi, daha etkin ve güçlü bir mekanizmanın varlığını gerekli kıldı. Bu ihtiyacı karşılayacak tek aktörün ise devlet olduğu yönünde yaygın bir kanaat ortaya çıktı. Ne de olsa, salgın gibi sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı donma/durma noktasına getiren olağanüstü bir gelişme karşısında acil durumu yönetebilecek, kamusal malları tedarik edebilecek, kanun/kural koyma yetkisini haiz olmakla birlikte denetleme ve yaptırım erkini de elinde bulunduran tek güç, devlettir. Hâliyle, devlete özgü bu hasletler, krizle mücadelede devletin bir adım öne çıkmasının temel dayanakları oldu. Bu kapsamda, salgın sürecinde bazı ülkelerin diğerlerine göre görece daha başarılı olması, bazılarının sistemi kilitleyecek derecede sıkıntılar yaşamaması sebebiyle, devletin otoritesi ve kapasitesi hakkında tartışmalar yaşandı.

Kural koyma ve yaptırım gücü ile ilgili olan otoritenin yanı sıra, bu otorite marifetiyle sunulacak hizmetlerin planlanması, hayata geçirilmesi, kapsamı ve etkisi gibi değişkenlerle ölçülebilen kapasitenin, devletlerin krizlerle mücadeledeki başarı seviyesini belirlediği salgın sürecinde daha iyi anlaşıldı. Çin'in kısa sürede uyguladığı katı sınırlandırmalara halkın harfiyen riayet etmesi otorite göstergesiye, hastalarının tedavisi için on günde koca bir hastanenin kurulması kapasitenin göstergesi oldu. İtalya'da salgının ilk günlerinde "sokağa çıkmayın" dendiğinde bunun ciddiye alınması sebebiyle salgının bir anda ülkeyi sarması otorite eksikliğinin, İran'da devletin sağlık hizmeti sunmaktaki aciziyeti de kapasite eksikliğinin örnekleri idi. Ahmet Selim Yurdakul'un da vurguladığı gibi, Türkiye'nin salgınla mücadelede en başarılı ülkelerin başında gelmesi ise Türkiye'nin sağlık alt-

yapısının, insan gücünün ve sisteminin güçlülüğünden, yani bu alandaki kapasitesinin ileri seviyede olmasından kaynaklandı.

Altını çizmek gerekir ki salgınla mücadele kapsamında çeşitli tedbirleri uygulamaya sokarak devletin sosyo-ekonomik hayata müdahalelerini artırması, Çin ya da Rusya gibi otoriter bir ülke ile Avrupa Birliği üyesi liberal bir ülke açısından aynı anlamı ifade etmemektedir. Bu noktada, Turgay Uzun'un belirttiği üzere, Çin gibi otoriter rejimlerde zorlayıcı ve sınırlayıcı önlemlerin halk tarafından olağan karşılanmasına karşın, liberal sistemlerde bu önlemleri uzun süre sürdürmenin birçok alanda sıkıntılı durumlar ortaya koyacağını söylemek mümkündür. Yine de salgının yarattığı küresel tehdidin şiddeti, devletlerin hükümet sistemi, demokratikleşme seviyesi ya da ekonomik gücüne bakmadan her devleti acil önlemler almaya zorladı.

Devletlerin kamu sağlığını temin etmek için acilen atması gereken adımların siyasetçiler ve bilim kurulları gibi uzmanlığına başvurulmuş dar bir ekiple belirlendiği ve karar alma sürecinde demokratik sivil katılıma pek de fırsat tanınmadığı görüldü. Bu durumun üniter ve merkezîyetçi pek çok ülkede demokrasi-otoriterlik tartışmalarını canlandırdığını belirten Uğur Ömürgönülşen, "salgın karşısında hızlı karar alma ihtiyacı doğal olarak karar alma sürecinin merkezîleşmesine yol açtığını" söylemekte, ayrıca "parlamento, bakanlar kurulu, yerel yönetim meclisleri gibi müzakerenin ağır bastığı yapılar yerine devlet başkanı, vali ve belediye başkanı gibi tekil makamların öne çıktığı" tespitinde bulunmakta ve "bilim kurulu" gibi yönetim yöntemlerinin karar alma sisteminin merkezîleşmesi karşısında dengeleyici bir unsur olabileceğini ifade etmektedir.

Salgınla mücadele kapsamında ulusal çapta koordinasyon ve mobilizasyonun gerekliliği karşısında, bunu sağlıklı bir şekilde icra edebilen yönetim şeklinin ne olacağı da gündeme gelmiştir. ABD'nin federal yönetiminin ulusal çapta eyaletler arası koordinasyonu sağlamakta zafiyet sergilemesine karşın, merkezî sistemle yönetilen ülkelerin kriz yönetiminde daha başarılı olması devletlerin siyasî yapısının ve hükümet sistemlerinin önemini hatırlatmıştır. Örneğin Hindistan'da, "Covid-19 ile mücadelede sorumluluk merkezî yönetimde mi yoksa eyaletlerde midir?" sorusu etrafında ciddi tartışmalar yaşandığı gözlenmiştir. Yine Ömürgönülşen'in de belirttiği üzere, federal devletlerde federal yönetim ile federe yönetimler, üniter devletlerde merkezî yönetim ile yerel yönetimler arasında rekabet ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Neticede, merkezî yönetimin ve üniter yapının görece daha etkin ve başarılı olduğu dikkat çekmiştir.

Ulusal hükümetlerin aldığı önlemlerin niteliği ve etkisini belirleyen bir diğer önemli etkenin ülkenin ekonomik durumu olduğu da bir gerçektir. Gelişmiş ekonomiler için yüzlerce milyar dolarlık paketleri hayata geçirmek mümkünse de gelişmekte olan ülkelerin yapabilecekleri ciddi sınırlamalara tâbi olmuştur. Hiçbir ülkenin ABD gibi 3 trilyon dolarlık bir ekonomik paket hazırlayabilecek kapasitede olmadığı dikkate alınır, devletlerin önümüzdeki dönemlerde, benzer krizlerle mücadelede etkin olabilmek için daha güçlü bir kamu kaynağını bu tür durumlar için hazırda tutmak gibi bir hedefinin olacağını öngörmek de mümkündür.

Devletler, kamu sağlığını korumak amacıyla devreye soktuğu sosyal mesafe kısıtlamaları kapsamında vatandaşlarını evde kalmaya zorlamak, ulaşımı kısıtlamak, evden/esnek çalışma uygulamalarını başlatmak, okulları kapatmak, zorunlu karantinaya tabi tutmak, sokağa çıkmayı yasaklamak gibi uygulamalarla hastalığın yayılımını en aza indirmiştir. Ne var ki bu tür uygulamaların yan etkisi olan ekonomik yavaşlama kısa sürede hissedilen ciddi boyutlara ulaşmıştır. Murat Çetinkaya, salgınla birlikte uygulamaya konulan tedbirlerin tedarik ve tüketim zincirinde aksaklıkların ortaya çıkmasına, ekonomilerin üretim kapasitelerinin düşmesine, bazı sektörlerde üretimin tamamen durmasına neden olduğunu, dolayısıyla sağlık krizinin bir ekonomik krize dönüştüğünü belirtmektedir. Nitekim, ülke ekonomilerinin hem arz hem de talep daralması sebebiyle dramatik bir küçülme yaşayacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Celal Taşdoğan, "sosyal mesafe tedbirlerinin 1,5 ay sürmesi durumunda ülkelerin GSYH seviyesinde ortalama %2,5, 3 ay sürmesi durumunda %6,2 ve 4,5 ay sürmesi durumunda %10,4'lük bir kaybın ortaya çıkacağını tahmin edildiği bilgisini vermektedir. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların ülke ekonomileri ve küresel görünüm hakkındaki öngörülleri de buna paralel gitmektedir. Kutluk Kağan Sümer'in de belirttiği üzere, dünya ekonomisinde II. Dünya Savaşı sonrası dönemin en ciddi sorunuyla karşı karşıya olduğu konusunda neredeyse bir fikir birliği vardır.

Ekonomideki olumsuz yansımaları göğüslemek zorunda kalan hükümetler, bu sefer de ekonomik faaliyetleri canlandırmak için ilave tedbirlere ihtiyaç duymuş; özellikle durma noktasına gelen üretim faaliyetlerin sürdürülmesi ve arz-talep dengesinin sağlanabilmesi için ekonomi yönetiminde daha aktif olma ihtiyacı hissetmişlerdir. Düşük gelirli vatandaşlar için nakdî yardımların yapılması, vergi ödemelerinin ertelenmesi, düşük faiz oranları ve ödemesiz dönemi de olan uzun vadeli kredilerin tahsis edilmesi gibi ekonomi odaklı tedbirler bu süreçte devletin salgınla mücadelesinde önemli araçlar olmuştur. Ülkelerin makroekonomik durumu, yerli üretim

kapasitesi, sanayisinin kendine yeterli oranı, ulaşım ve iletişim altyapısı gibi hususlar, salgının yarattığı ekonomik daralmanın boyutunu belirleyen faktörler arasında yer almıştır.

Kamu sağlığı ve sosyoekonomik alanın birbirini doğrudan etkilediği gerçeği dikkate alındığında, salgınla mücadele sürecinin başarıyla yönetilmesinin hükümetler açısından zor bir sınav olduğu ortadadır. Hatta hükümetlerin sağlığın korunması için getirilen sosyal kısıtlamalar ile ekonominin yavaşlaması arasında bir ikilem yaşadığı gözlemlendi. Örneğin ABD Başkanı Trump, salgın sürecinin başlarında ekonominin olumsuz etkilenmemesi için salgının tahribat gücünü halkından gizlemekle birlikte, sosyal ve ekonomik hareketliliği kısıtlamaktan imtina etti. Kısa bir süre sonra hızla artan ölüm oranları karşısında toplumsal baskının sertleşmesiyle ABD yönetimi de ekonominin yavaşlaması pahasına önlemleri sıkılaştırmaktan başka çare bulamadı.

Kamu sağlığı ile ülke ekonomisi arasında optimum dengeyi sağlamak gibi zorlu bir görevle karşı karşıya kalan hükümetler, doğal olarak ekonomik daralmanın sosyal yansımalarıyla da mücadele etmek durumunda kaldı. Bu bakımdan devletler için belki de en önemli sorun, işsizliğin aniden artması oldu. İşsizlik oranlarının yükselmesi karşısında hükümetler, işsizlere mali yardımda bulunmak ve işsizlik sigortası gibi ek külfetlere katlanmak zorunda kaldı. Bu durum, sosyal devlet anlayışının güçlendirirken neo-liberal politikaları örseleyen bir siyasî etkiye de yol açtı.

Salgın süreci, kriz anlarında devletin ekonominin yönetimindeki rolünü hem mali politikalar hem de para politikaları ile artırılabileceğinin en güzel örneğini sundu. Bu zorluğun nasıl aşılabileceği, hükümetlerin tüm politika alanlarında en etkili tedbirleri eşzamanlı ve birbirine olumsuz etkisini en aza indirecek şekilde nasıl hayata geçireceği, devletin rolü ve sorumluluğu çerçevesinde cevaplanması kolay olmayan sorular oldu.

Sosyal etkileşimin kısıtlandığı bu dönemde, dijitalleşmenin de önemi daha iyi kavrandı. Dijitalleşme çağı olarak tarif edilen ve bir süredir içinde yaşadığımız dönem, uygulamaya konulan yeni teknolojilerle farklı bir evreye girdi. Devletin birçok kamu hizmetini dijital platformlar üzerinden yerine getirmesi, kamu yönetimi açısından bazı ilkleri ve yenilikleri de gündeme getirdi. Bu süreçte siber güvenlik, hem bireyler hem de devletler açısından daha çok ilgilenilmesi gereken bir alan olarak öne çıktı. Ülkelerin siber hâkimiyet alanlarını "dijital vatan" olarak nitelendiren Oğuz Yılmaz'ın ifadeleriyle "siber güvenliğin dijital vatan için olmazsa olmaz bir nitelik arz ettiği" yaygın bir kanaat hâlini aldı. Devletler kritik önemi salgınla teyit edilen bu alandaki müktesebatını gözden geçirme, bu alana daha çok yatırım yapma

gibi dersler çıkardı. Ayrıca, yapay zekânın salgının teşhisinde ve takibinde etkin bir şekilde kullanıldığına işaret eden Tuncay Yiğit'in de belirttiği gibi, gelişen bilişim teknolojilerinin sağlık alanında ümit vadetmesi, dijital dönüşüm ve bu alandaki ar-ge faaliyetlerinin önemini artırdı.

Sosyal mesafenin artması sebebiyle dijitalleşme ekonomik faaliyetlerde de daha büyük bir ihtiyaç hâline geldi. Banknotlara ve madenî paralara temas etmenin hastalığın bulaşma riskini artırabileceği endişesi, harcamaların daha büyük oranda dijital yöntemlerle yapılmasını teşvik etti. Salgının ekonomi ve finans alanındaki yansımalarını inceleyen Mehmet Günal'ın da belirttiği gibi, merkez bankalarının dijital dönüşüme uygun yeni politika ve araçları geliştirmesi bir ihtiyaç hâlini almıştır. Bu çerçevede dijital para birimlerinin kullanılmasına ilişkin tartışmaları irdeleyen Günal, "ulus devletlerin söz sahibi olacağı, ulusal merkez bankalarının kendi dijital paralarını çıkardığı, şimdiki gibi beş ülkenin değil G20 ülkelerinin paralarından oluşan ve ağırlıkları da objektif kriterlere göre adil bir şekilde belirlenen, gösterge niteliğinde bir Dünya Çekme Hakları (WDR) oluşturulmalıdır" sonucuna varmaktadır.

Netice itibarıyla; bu zorlu sürecin aşılmasında "güçlü ve etkin devlet" anlayışının benimsenmesinin büyük katkısı olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Okan Taşar'ın devlet-ekonomi ilişkilerinde doğrudan devlet müdahalelerinin yol açabileceği sorunlara dikkat çekerek "müdahaleci devlet" anlayışından ziyade "düzenleyici devlet" anlayışına ağırlık ve öncelik verilmesi gerektiği fikri bu çerçevede ikna edici görünmektedir. Gerçekten de salgın sürecinden kazanılan tecrübe, devletin düzenleyici gücünün travmatik bir dönemde hayati derecede önem arz ettiğini açıkça ortaya koymuştur.

Devletin düzenleyici ve denetleyici işlevi, bireyler arasındaki sosyal ilişkiden vatandaş-devlet arasındaki ilişkiye, ekonomik faaliyetlerden eğitime, enerji tüketiminden çevrenin korunmasına, tarım üretiminden teknoloji yatırımlarına kadar hemen her alanda beklenir ve istenir hâle gelmiştir. Bu durum karşısında devletlerin daha iyi organize olarak kriz durumlarında daha iyi performans sergilemek gibi bir yükümlülüğe sahip olduğunu gören siyasî karar alıcılar, vatandaşlarının huzur, refah ve güvenlik ihtiyaçlarını koruyamadıklarında büyük bir kaos yaşayabileceklerini de bu salgın tecrübesiyle bir kez daha görmüşlerdir. Bundan ders çıkaran siyaset mekanizması, ekonomik refahın ölçüsünün tek başına GSYH olmayıp sağlık, çevre ve eğitim şartlarının da en az onun kadar önemli olduğunu, kısacası "insanî gelişmişlik" kavramının önemini idrak etmiş olsa gerektir. Benzer şekilde, güvenliğin sadece asker sayısı, tank, uçak envanteri ya da güven-

liğe yapılan harcama ile değil “insanî güvenlik” ile kast edildiği üzere insan odaklı bir güvenlik anlayışı ile temin edileceğine daha fazla ikna olunmuştur.

Küresel Seviye: Küreselleşme ve İnsan Odaklı Güvenlik

Covid-19 salgını ile ortaya çıkan krizin ülke ayırt etmeksizin küresel çapta hissedilmesi, salgının ardından sınır-aşan insan ve mal hareketliliğinin ciddi şekilde sınırlandırılması, salgının başlangıç noktası olan ülke ile en büyük tahribata sebep olduğu ülkenin dünyanın en büyük iki ekonomik gücü olması, bu iki ülkenin salgın yüzünden yeni tartışmalara girmesi gibi sebepler varken uluslararası ilişkiler alanının salgının etkilerinden uzak kalması mümkün olamazdı.

Nitekim salgın, küresel ekonomi ve küresel siyasî sistem üzerinde önemli tartışmalara yol açtı. Küresel salgınla mücadelenin büyük ölçüde ulusal hükümetlerce alınan tedbirlerle yürütölmüş olması, Dünya Sağlık Örgütü başta olmak üzere birçok uluslararası örgütün tartışma konusu hâline gelmesi, ulus-üstü yapılanmanın en başarılı örneği olan Avrupa Birliği’ni meydana getiren ülkeler arasında dayanışma değil çekişme yaşanması gibi hususları gerekçe gösterip “ulus-devletin yükselişi” veya “küreselleşmenin sonu” gibi söylemler sıkça dile getirildi. Tuğrul Korkmaz’ın da belirttiği üzere küreselleşme ve ulus-devleti karşı karşıya getiren farklı ideolojik bakışları yansıtan karşıt senaryolar üzerinde tartışmalar yaşandı.

Teknolojinin verdiği ulaşım ve iletişim imkânların yanı sıra, neo-liberal politikalarla desteklenen küreselleşmenin ulusal sınırları ve hükümetleri işlevsiz kıldığı, devletlerin piyasaya müdahale etmemesi gerektiği, ulus-devletlerin miadını doldurduğu ve dünyanın bir “küresel köy” hâline geleceği gibi söylemlerin inandırıcılığı bu süreçte yara aldı. Dolayısıyla da “ulus-üstü ve çok-uluslu yapılar acaba ulus-devletin salgınla mücadeledeki daha etkili rolü karşısında söz konusu popülerliklerini yitirecekler midir?” sorusu akılları meşgul eder oldu.

Düne kadar küreselleşmeyi “kaçınılmaz son” olarak görenler dahi, artık küreselleşmenin sonuna geldiğini ifade eder duruma geldi. Ancak, son 30-40 yılda küreselleşmenin kök saldığı gerçeğine bakıldığında, “küreselleşmenin bittiği” gibi söylemlerin abartılı olduğunu söylemek gerekmektedir. Hatta, Covid-19’un Çin’den başlayıp tüm dünyayı sarmasına bakarak, “sorunların dahi küreselleştini” söylemek mümkündür. Küreselleşmenin şimdiye dek hararetle savunucularından olan *The Economist* dergisinin ka-

pağına “Hoşça kal küreselleşme” manşeti atması küreselleşmenin sonunu ilan etmek isteyenleri heyecanlandırmaya yetse de işin aslı o kadar basit değildir.

Salgın sebebiyle küresel insan hareketliliğinin, uluslararası uçuşların ve turizmin durma noktasına geldiğı tartışmasız bir vakadır. Dünya ticaretinin 2020 yılında iyimser bir senaryoda %13, salgının yarattığı durgunluğun daha uzun sürmesi durumunda ise %32 azalacağı öngörüsü de son ayların verileri paralelinde gayet makul görünmektedir. Benzer şekilde, Ahmet Çanga'nın verdiği bilgilere göre, uluslararası seyahat kısıtlamaları sebebiyle turizmin ağır yara alacağı, turist sayısının %20-%30 oranında azalırken turizm gelirlerinin 300 ilâ 450 milyar ABD Doları arasında bir düşüşle karşılaşacağı tahmin edilmektedir. Peki, bu veriler kalıcı olacak bir dönüşümün göstergesi midir, yoksa kriz sebebiyle yaşanan geçici bir durum mudur? “Ulus-devletler küreselleşmeye galebe çaldı” denirken, yüzde fazla devletin küresel ekonomik düzenin başat aktörlerinden biri olan IMF'den kredi almak için sıraya girmesini nasıl okumak gerekir?

Yalçın Sarıkaya, “küreselleşme ile birlikte devletlerin genel nitelikleri yanında devletlere ait sınırların da anlam ve mahiyetini değiştirdiğı, bu değişimin hızla ve artarak süreceğı, nihayetinde klasik devlet sınırlarının anlamını yitirdiğı hatta bunun mukadder olduğı” iddialarını hatırlatıp şu önemli tespiti yapmaktadır: “Bugün, Berlin duvarının yıkıldığı 1989'daki rakamla kıyaslandığında sınırlarına duvar ve yüksek güvenlikli çit gibi önlemler almış devletlerin sayısının üç kattan fazla arttığı, neredeyse her üç devletten birinin bu tedbirleri almakta olduğı ve bu eğilimin de arttığı belirtilebilir. Zira 1989 yılında sadece 16 devlette bu gibi sınır çitleri varken bugün sayı 70'i geçmiştir... Küreselleşme çağında anahtar kavram olarak öne çıkan kelime 'köprü' iken bugünün dünyasında 'duvarlar' konuşulmaktadır.”

Gerçekten de küreselleşme söyleminin revaçta olduğı zamanlarda bile ulus-devletin ve ona özgü ulusal sınırların gündemden düşmediğı, ulus-devletin eriyip gitmediğı, sınırların kalkmadığı, dolayısıyla küreselleşme fenomeni ile yaşanacağı iddia edilen köklü dönüşümün aslında tam olarak yaşanmadığı salgınla birlikte daha net görünür oldu. Ne de olsa, küreselleşme sürecinin ulus-devleti bitirme iddiasının gerçekleşmediğini belirten Ayten Çalışın ifadeleriyle “ulus, ulus-devlet, millet ve milliyetçilik gibi kavramlar; içeriğı küresel teorisyenlerce doldurulan kavram ya da kurgularla devre dışı bırakılamayacak kadar doğal mefhumlardır.” Bu düşüncelerden hareketle, “nasıl küreselleşme ulus-devleti yok edememişse, ulus-devletin salgınla mücadelede öne çıkması da uzun zamandır kök

salan küreselleşmeyi yok etmeye yetmeyecektir” tezini savunmak makul görünmektedir. Küreselleşmenin ve liberal ekonomik sistemin çökmesiyle onun yerini Sosyalist ya da Marksist bir düzenin alacağı iddiaları ise en ufak bir itibarı dahi hak edecek iddialar değildir.

Bu noktada, Covid-19 salgını sonrasında alevlenen birçok tartışmanın esasen salgından önce başladığını da belirtmek gerekir. Örneğin, ABD ile Çin arasında yaşanan “ticaret savaşları” salgından önce gündeme gelmiş, küresel ticaret 2018’de zirve yaptıktan sonra 2019’da aşağı yönde bir grafik sergilemişti. Sınırlar ve korumacılık hususunda da Avrupa’nın uluslararası göç konusunda yaşadığı büyük endişe neticesinde, mesela Suriye’den yaşanan göçü engellemek için çırpındığı, insan haklarının ve demokrasinin sözümona lideri olan AB ülkelerinin sivil göçmenlere türlü eziyetler yapıp “sınır güvenliğini korumaya aldığı” henüz unutulmamıştır. AB ülkelerine geçmek isteyen Suriyelilerin Yunanistan’da insanlığın yüzkarası olacak bir muameleye maruz kaldığı da akıllardadır. Dolayısıyla, liberalleşmenin ve küreselleşmenin başat aktörü sayılabilecek AB’nin dahi “ulusal sınırlar” ve “ulusal çıkar” konusunda geri adım attığını söylemek zordur.

AB’nin salgın sürecindeki görünümü bu tespiti daha kabul edilebilir kılmaktadır. AB, ulus-üstü bir yapı kurmak suretiyle, “Avrupalılık” kimliğinde birleşerek homojenize olmuş, millî egemenliklerini kısmen AB kurumlarına devretmiş, insan, mal ve servisler için sınırların fiilen uygulanmadığı bir “bütünleşmiş Avrupa” hayalini yaşıyordu. Bu yapı arzu edilen noktaya gelebilseydi, üyeleri arasında çıkar çatışmasının yaşanmayacağı “Birleşik Avrupa Devleti” hâlini alacaktı. Ancak, salgın sürecinde üye ülkelerin ulusal hükümetleri AB yönetimini ve kurumlarını işe yaramazlıkla suçladı. AB’nin üye ülkeleri arasında işbirliği ve eşgüdüm sağlamadaki zafiyeti, Birlik’e olan inancı ciddi şekilde örseledi. Bu durum, AB gibi ulus-üstü bir yapının ulus-devletler karşısındaki kırılma eğilimini göstermekle birlikte, AB projesinin sanıldığı kadar başarılı olmadığını da ifşa etti.

Avrupa ülkelerinde yabancı karşıtlığı, İslamofobi, ayrımcılık, ırkçılık, neo-nazizm radikalleşme gibi demokrasi ve insan hakları karşıtı fikir ve eylemlerin bir süredir yükselişte olduğu biliniyordu. AB’nin en büyük ve önemli üyelerinden olan Birleşik Krallık’ın sancılı bir süreç sonrasında Birlik’ten ayrılması ise AB’nin geleceği hakkında yeni bir belirsizlik yaratmıştı. Bütün bunların üstüne, salgın sürecinde dayanışma ve ortak politika izlemek şöyle dursun “maske savaşları” ile birbiriyle çatışan üye ülkeler AB’nin entegrasyon ve federalleşme hedefinin çok uzağında olduğunu gösterdi. AB’nin bir büyük güç olup, küresel ekonomi ve siyasette etkin bir aktör olup olamayacağı da böylelikle tartışmalı hâle geldi.

Atlantik'in öte tarafında ise, ABD'de Başkanlığa Trump'ın gelmesinin ardından artan korumacı, tek taraflı ve küreselleşmeye şüpheci bakan anlayış, son birkaç yılda ABD'nin uluslararası sistemdeki liderlik vasfının sorgulanmasına yol açmıştı. Trump'ın Avrupalı NATO müttefikleri de dâhil birçok ülkeyle ticaret savaşına girişmesi, ABD'nin artık küresel ekonominin itici gücü olamayacağını, kendi çıkarlarını küresel seviyedeki gelişmeler yerine iç dinamiklerinde aradığını göstermişti. Dolayısıyla Trump yönetimi, diğer ülkelerle gerginlik yaşamaktan imtina etme ihtiyacı hissetmiyordu. Ayrıca, ABD için başlıca tehlikenin küresel egemenliğini tehdit eden Çin olduğu algısı güçleniyordu. Salgının Çin'de başlaması ve en çok ABD'ye zarar vermesi, ABD-Çin arasındaki gerginliği körükledi. Ülkeler arası yaşanan restleşmelerin ABD'deki Çin algısına nasıl yansıdığına bakılırsa, 2017'de Çin hakkında olumsuz görüşü olanların nüfusun yüzde 47 iken 2020'de yüzde 66'ya çıktığı verisi dikkat çekicidir. Böyle bir trend yaşanırken, Başkan Trump'ın "Çin Virüsü" ya da "Vuhan Virüsü" gibi ifadeleri ve salgından dolayı tazminat talebinde bulunmak gibi açıklamaları bu iki süper güç arasındaki gerginliğin bilinçli bir şekilde tırmandırılmak istendiğini akıllara getirmektedir.

ABD yönetimi, sadece Çin'i değil Çin'le işbirliği yaptığı iddiasıyla Dünya Sağlık Örgütü'nü de salgının yayılmasında sorumlu tuttu. Ragıp Kutay Karaca'nın da belirttiği üzere, DSÖ ve Çin, Trump yönetimi tarafından "günah keçisi" ilan edildi. Bunun arkaplanında ABD'de yaklaşan seçimlerin olduğu yaygın bir kanaat olarak belirdi. Nitekim, ABD halkının "en büyük uluslararası tehdit nedir?" sorusunun yöneltildiği ankette "bulaşıcı hastalıkların yayılması" seçeneğinin ilk sırada çıktığı ve Çin'e yönelik algının giderek kötüleştiği dikkate alınır, ABD Başkanlık seçiminde Çin'in önemli bir belirleyici olacağını savunmak yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla, ABD-Çin arasındaki gerginliğin Trump tarafından bilinçli bir şekilde sürdürüleceğini ve küresel siyaset ve ekonominin iki ülke arasındaki çekişmelerden etkilenmeye devam edeceğini öngörmek zor olmasa gerekir.

Küresel siyaset, bir yandan ABD-Çin arasındaki gerginlikle meşgul olsa da diğer taraftan salgının yarattığı insanî krizle baş edebilmek adına birçok dayanışma ve işbirliğinin gerçekleştiği de gözlemlendi. Örneğin Türkiye, ABD ve AB ülkeleri de dâhil birçok ülkeye tıbbî malzeme göndermek gibi insanî diplomasinin başarılı örneklerini sundu. İtalya, sürecin en ağır ilerlediği dönemde AB ülkelerinden destek göremediğinde Küba'nın kendisine uzattığı eli tutmak zorunda kaldı. Bu tür dayanışma örneklerinin çoğalması arzu edilse de bunların "uluslararası toplum" için sevindirici haberler olduğunu söylemek pek kolay değildir. Zira, bu tür gelişmeler, küresel çapta

bir dayanışmadan ziyade ikili seviyede siyasî ilişkiler şeklinde gerçekleşti. Örneğin Çin, diğer ülkelere destek sağlarken, “salgına sebep olan sorumlu ülke” imajından kurtulmak ve Kutay Karaca’nın ifadeleriyle, “yardıma hazır güç” algısı yaratmak istiyordu. Netice itibarıyla Koronavirüs salgını, Arif Bağbaşıoğlu’nun da belirttiği üzere, “uluslararası toplumun bir mit mi yoksa gerçek mi olduğu sorusunu cevaplama da var olan uluslararası toplumun dayanışma düzeyinin ne kadar düşük olduğunu bir kez daha ortaya koydu”.

Uluslararası dayanışma düzeyinin düşüklüğü, küresel siyasal sistemin başat aktörünün hâlen ulus-devletler olmasıyla yakından ilgilidir. Ulusal çıkar odaklı bir yaklaşımı esas alan ulus-devletlerin, yukarıda tartışıldığı üzere, salgın sürecinden yıldızı parlayarak çıktığı da dikkate alınır, uluslararası arenada baskın gündemin dayanışma değil rekabet olmaya devam edeceğini savunmak abes olmayacaktır. Ulus-devletler birbirini rakip olarak görmeye devam etse de, uluslararası kuruluşlar marjında işbirliğini ve iletişimi sürmekten de geri durmayacaklardır. DSÖ üzerinden yürütülen tartışmalar, bu kuruluşun işe yaramazlığından ziyade uluslararası sorunların çözümünde Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlere ihtiyaç olduğunu göstermiştir.

Uluslararası örgütlerin küresel çapta kabul gören norm ve kuralların belirlenmesi ve uygulanmasında büyük önem arz ettiği ne kadar doğrusa, mevcut uluslararası örgütlerin hiçbirinin Covid-19 salgını ile mücadeleye öncülük edemediği de bir gerçektir. Bu durumun şaşırtıcı olmadığını not eden Mehmet Şahin, “BM ve ona bağlı örgütlerin yaptırım gücünün olmaması ve karar alma sürecinde yaşanan sıkıntılar gibi sebeplerden dolayı bu gibi kurumların etkin olması zaten beklenemez. Hatta ulus-üstü yapıda olmasından dolayı ortak hareket etmesi beklenen Avrupa Birliği bile tek bir politika benimseyememiş ve salgını kontrol altına almakta oldukça geç kalmıştır... Her ne kadar uluslararası örgütler geniş katılımı ve iyi bürokrasiye sahip kurumlar olsalar da son tahlilde krizle mücadele de en etkili organizasyonlar hâlâ devletlerin bizatihi kendisidir.” tespitinde bulunmaktadır. Gerçekten de Koronavirüs salgınından çıkarılacak derslerden biri, uluslararası sorunlarla mücadelede uluslararası örgütlerin etkisizliğinin ulus-devletlerin artan rolü ile telafi edildiğidir.

Bu durum, ulus-devletler istediği takdirde çok daha etkin ve güçlü uluslararası örgütlerin mümkün olup olamayacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu çerçevede ise, başta BM olmak üzere uzun yıllar önce kurulmuş örgütlerin günümüzün siyasî, sosyal, ekonomik, askerî ve diplomatik

şartları ışığında yeniden düzenlenmesi, reforma tâbi tutulması ihtimali öne çıkmaktadır. Özellikle BM sisteminde reform talepleri ve tartışmalarının yaklaşık 30 yıldır dile getirildiği, buna rağmen henüz kayda değer bir gelişmenin yaşanmadığı ortadadır. Salgın süreci, 1945'in şartlarını yansıtan, dolayısıyla günümüzün gerçeklerinden bir hayli uzakta olan BM sisteminin yapısı ve işleyişinde reformun ertelenmemesi gerektiğini herkese göstermiştir.

Aslında genel olarak BM'nin ya da özelde DSÖ'nün eleştirilmesi, bulaşıcı hastalıkların bu kurumlar tarafından gözden kaçırılması gibi bir gerekçeye dayanmamaktadır. Tam aksine, BM ve DSÖ, bulaşıcı hastalıkların küresel salgınlara yol açabilecek bir tehdit unsuru olduğunu yıllardır birçok belgede dile getirmiştir. Örneğin, 1994 yılında yayınlanan İnsanî Gelişme Raporu'nda bulaşıcı hastalıkların, gıda güvenliğinin, çevre kirliliğinin milyonlarca insanın ölümüne yol açtığı belirtilmiştir. İnsan güvenliği kavramının 1990'lardan bu yana giderek yaygınlaşmasıyla, yetersiz beslenme, içme suyu yetersizliği, çevre kirliliği gibi küresel sorunlara atfedilen önem de artmıştır. 2004'te BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın hazırladığı "Daha Güvenli Bir Dünya: Ortak Sorumluluğumuz" başlıklı raporda da "biyolojik güvenlik" kavramı altında salgın hastalıkların insanlığı maruz bıraktığı tehlikelere dikkat çekilmiş; 1919'daki grip salgınında 100 milyona yakın insanın hayatını kaybettiği, bunun 1. Dünya Savaşı'ndaki ölümlerden çok daha fazla olduğu, bugün de benzer bir virüsün milyonlarca insanı öldürebileceği ifade edilmiştir. DSÖ'nün raporlarında da yer alan buna benzer ifadeler, Covid-19 benzeri bir salgının öngörülemediği olmadığına işaret etmektedir. Bu noktada, uluslararası örgütlerin böylesi bir kriz anı için yeterince hazırlıklı olmadıkları eleştirisi makul görünmektedir.

Sonuç olarak, devlet/ordu odaklı geleneksel güvenlik anlayışının "insani güvenlik" anlayışı lehine geçirdiği değişimin hızlanacağını; eğitim, sağlık, çevre, ekonomi gibi kriterlerin insan güvenliği için en az ordular/silahlar kadar önemli olduğu düşüncesinin yaygınlaşacağı söylenebilir. Çağımızın teknolojik imkânlarıyla hızlanan insanlar ve ülkeler arası etkileşimin salgın gibi sorunları da hızlıca küreselleştirebileceği gerçeği paralelinde, küresel sorunların alt edilmesinde küresel mekanizmalara ihtiyaç duyulacağı anlaşılmıştır. Bunun sağlanabilmesi için, her bir ulus-devletin uluslararası toplum için sorumluluk üstlenmesi gerekecektir.

Covid-19 tecrübesi, bir kişide görülen hastalığın kısa bir zaman zarfında mahalle, şehir, ülke ve kıtaları aşarak küresel bir sorun hâline gelebildiğini göstermişse, insanlığın bundan bazı dersler çıkarması gerektiği açıktır. Salgının siyasî, sosyal ve ekonomik yansımaları; bireylerin, toplumların, dev-

letlerin ve uluslararası örgütlerin her birinin bir diğèrinin huzuru, güvenliği ve refahı için sorumluluk taşıdığını hatırlatmıştır. Salgının sarsıcı gerçekliği ve acımasızlığı karşısında sınanan insanlık, farklı ÷lkelerde farklı şekillerde yaşamanın insanların birbirinden kopuk olduğu anlamına gelmediğini göstermiştir. Bu salgın, küreselleştirme projelerini sekteye uğratan bir gelişme olsa da, insanlığın huzuru için küresel işbirliği ve dayanışmanın ne derece önemli olduğunu kanıtlamış; uluslararası sorun ve tehditler karşısında insanlığın ortak paydada buluşup birlikte hareket etmeye ihtiyaç duyduğunu ortaya çıkarmıştır.